

Klaudia Wolniaczyk¹

Szkocja po referendum. Analiza wyników i konsekwencje

Słowa kluczowe: Szkocja, referendum, wyniki, konsekwencje, Zjednoczone Królestwo Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej, dewolucja, analiza

Keywords: Scotland, referendum, results, coconsequences, The United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, devolution, analysis

Streszczenie

Artykuł skupia się na przyczynach oraz analizie referendum przeprowadzonego w Szkocji 18 września 2014 r. Opisane zostały również wcześniejsze dążenia Szkotów do uzyskania niepodległości oraz reforma dewolucyjna przeprowadzona w 1998 r. Analizie poddane zostały nie tylko wyniki referendum (z podziałem na wiek oraz regiony Szkocji), ale także reakcje Wielkiej Brytanii, jak i pozostałych państw. Ponadto opisane zostały referenda na świecie po zakończeniu II wojny światowej, a także plany co do przyszłości Szkocji.

Summary

Scotland after the referendum. Analysis of the results and of the consequences

The article focused on the roots of independence aspirations in Scotland and analyzed referendum in Scotland marked 18. September 2014; also described devolution carried out in 1998; analyzed not only the results of the referendum (by age and region of Scotland), but also the reactions of the UK and the rest of the world; described the referendums in the world after the World War II as well as plans for the future of Scotland.

¹ Autorka jest doktorantką w Instytucie Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk w Warszawie. Mail: klaudia.wolniaczyk@gmail.com

„Marzenie nigdy nie zginie – tak przywódca separatystów szkockich, Alex Salmond², skomentował przegrane referendum”³. Od zakończenia II wojny światowej na świecie odbyły się 52 referenda niepodległościowe. Ostatnie z nich miało miejsce w Szkocji dnia 18 września 2014 r. Warto pokrótce przypomnieć, jak doszło do tego referendum.

Szkocja i Anglia były osobnymi państwami aż do 1706 r., kiedy zawarły unię realną – w ten sposób powstało Królestwo Wielkiej Brytanii⁴. W 1707 r. zebrał się „jeden i jedyny”⁵ parlament Wielkiej Brytanii. Od XIX w. na Wyspach Brytyjskich trwa reformowanie ustroju terytorialno- prawnego. W latach 1890–1914 w szkockim parlamencie wielokrotnie były przedstawiane inicjatywy legislacyjne dotyczące samorządu lokalnego (*Home Rule*) – żadna nie przeszła jednak drugiego czytania⁶.

W 1979 r. na terytorium Szkocji oraz Walii przeprowadzono referenda dotyczące dewolucji⁷. Pojęciem dewolucji (*devolution*) określanymi jest szczególnie proces decentralizacji w Zjednoczonym Królestwie. Dewolucja nie jest stanem niezmiennym i nieelastycznym, a procesem dynamicznym⁸. Istotą dewolucji jest to, że władza zostaje przekazana, a nie oddana, suwerenny parlament nie wyrzeka się swojej władzy⁹.

Określenie dewolucja posiada brytyjskie znaczenie; oznacza znaczną decentralizację władzy występującą na pewnych terytoriach Wielkiej Bryta-

² Od 2007 r. pierwszy minister Szkocji oraz lider Szkockiej Partii Narodowej.

³ M. Ostrowski, *Czas egoizmów*, „Polityka” 2014, nr 39, s. 12–13.

⁴ H. Zins, *Historia Anglii*, Wrocław 2001.

⁵ Art. III Ustawy o unii ze Szkocją. <http://www.legislation.gov.uk/aep/Ann/6/11/part/3> (10.02.2014).

⁶ V. Bogdanor, *Devolution in the United Kingdom*, Oxford 2001, s. 120.

⁷ M. Kaczorowska, *Dewolucja systemu politycznego: istota, wpływ i znaczenie – casus Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej*, [w:] J. Szymanek, M. Kaczorowska, A. Rothert, *Ewolucja, dewolucja, emergencja w systemach politycznych*, Warszawa 2007, która wskazuje na specyfikę dewolucji jako szczególnego procesu decentralizacji w Zjednoczonym Królestwie.

⁸ N. Burrows, *Devolution*, London 2000, s. 181.

⁹ V. Bogdanor, *Devolution...*, s. 3.

nii, podczas gdy samo „centrum” pozostaje niezmienione pod tym względem. Rozumiane jest również jako znacznie większa decentralizacja władzy niż tylko pewna rozbudowa struktur „zarządu lokalnego” i polega na powoływaniu ciał rządowych i parlamentarnych¹⁰. David Simpson natomiast definiuje dewolucję w następujący sposób: „Dewolucja jest delegacją władzy rządu centralnego bez rezygnowania z jego suwerenności”¹¹.

Szkockie referendum odbyło się dnia 1 marca 1979 r. i zakończyło się niepowodzeniem: przy frekwencji 63,6% tylko 32,9% ogółu uprawnionych do głosowania poparło dewolucję. Referendum odbyło się w niekorzystnych dla dewolucji warunkach, gdyż Partia Pracy, która je zainicjowała, przeżywała kryzys poparcia w całej Wielkiej Brytanii¹². Dopiero po prawie 20 latach – w 1997 r. – referendum przeprowadzono ponownie – tym razem za wprowadzeniem dewolucji opowiedziała się większość obywateli¹³.

W 1998 r. w wyniku reformy dewolucyjnej Szkocja, Walia oraz Irlandia Północna uzyskały duży zakres samodzielności. Parlament szkocki został wyposażony w szerokie uprawnienia do stanowienia prawa w przekazanych mu sprawach. Szkockiej legislaturze w drodze dewolucji przekazano ustawy z następujących dziedzin: 1) polityki zdrowotnej, 2) edukacji, 3) planowania przestrzennego, 4) sportu i sztuki, 5) rolnictwa, leśnictwa i rybołówstwa, 6) pracy socjalnej, 7) polityki transportowej (w zakresie obejmującym jedynie sieć dróg w Szkocji, sieć połączeń autobusowych), 8) turystyki, 9) polityki mieszkaniowej, 10) dziedzictwa naturalnego i kulturowego, 11) prawa i spraw wewnętrznych (włączając prawo karne, cywilne, policję, służbę pożarniczą, system sądownictwa oraz prokuratury), 12) samorządu lokalnego. Ustawy parlamentu szkockiego mogą jednak zostać unieważnione bądź uchylone przez parlament brytyjski.

Ustawy zastrzeżone (*reserved*), czyli takie, które mogą być regulowane wyłącznie na szczeblu centralnym Zjednoczonego Królestwa, dotyczą: 1) bezpieczeństwa narodowego i obronności, 2) polityki zagranicznej Wiel-

¹⁰ P. Sarnecki, *Wstęp do Ustawy ustrojowej Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej*, Warszawa 2010.

¹¹ „Devolution is the delegation of central government powers without the giving up of sovereignty”, D. Simpson, *UK Government and Politics in Context*, London 1998, s. 7.

¹² T. Czapiewski, *Kształtowanie się systemu politycznego Szkocji*, Szczecin 2011, s. 49–51.

¹³ [http://www.parliament.uk/briefing-papers/RP97-113.pdf%E2%80%8E\(10.02.2014\)](http://www.parliament.uk/briefing-papers/RP97-113.pdf%E2%80%8E(10.02.2014)).

kiej Brytanii, 3) zmiany systemu konstytucyjnego Wielkiej Brytanii (w tym również w *The Scotland Act 1998*), 4) spraw gospodarczych i finansowych, 5) handlu i przemysłu, 6) polityki monetarnej, 7) polityki transportowej oraz kolei (nie w obrębie Szkocji), 8) ochrony konkurencji i konsumenta, 9) spraw międzynarodowych, służby cywilnej, 10) polityki imigracyjnej oraz nadawania obywatelstwa, 11) zatrudnienia oraz polityki nadawania szans, 13) spraw z zakresu etyki medycznej, 14) polityki energetycznej¹⁴.

Władzę wykonawczą w Szkocji sprawuje Gabinet Szkocki (*Scottish Executive*) na czele z szefem rządu, czyli pierwszym ministrem Szkocji (*the First Minister of Scotland*).

W 2007 r. wybory do parlamentu szkockiego wygrała Szkocka Partia Narodowa (*Scottish National Party* – dalej SNP). W manifeste wyborczym SNP zapowiedziała, że referendum niepodległościowe zostanie zarządzane do końca 2010 r. Jednak w 2010 r. SNP ogłosiła, że referendum nie odbędzie się przed wyborami w 2011 r. W 2011 r. SNP ponownie wygrała wybory, zdobywając zdecydowaną większość w szkockim parlamencie¹⁵. Premier Szkocji – Alexander Salmond – powrócił do tematu referendum. Referenda w Zjednoczonym Królestwie mają jednak charakter wyłącznie doradczy¹⁶, powstało zatem pytanie, czy to przeprowadzone na terytorium Szkocji będzie wiążące dla Zjednoczonego Królestwa.

W styczniu 2012 r. brytyjski sekretarz stanu ds. Szkocji Michael Moore oraz premier Zjednoczonego Królestwa David Cameron¹⁷ wyrazili chęć przeprowadzenia referendum, nie zgodzili się jednak z SNP co do czasu oraz formy referendum. Dnia 15 października 2012 r. David Cameron oraz Alexander Salmond podpisali w Edynburgu porozumienie, w którym datę referendum niepodległościowego ustalono na dzień 18 września 2014 r. Szkocki rząd zaproponował, aby w referendum również mogli wziąć udział oby-

¹⁴ Załącznik nr 5 do Ustawy szkockiej zawiera wykaz spraw zastrzeżonych dla parlamentu brytyjskiego – jeżeli sprawa nie jest wymieniona w tej sekcji, jest ona przekazywana parlamentowi szkockiemu. <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1998/46/schedule/5>. (10.02.2014).

¹⁵ <http://www.bbc.co.uk/news/uk-scotland-13305522> (10.02.2014).

¹⁶ <http://www.publications.parliament.uk/pa/ld200910/ldselect/ldconst/99/9907.htm> (10.02.2014).

¹⁷ Od 2010 r. premier Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej.

watele, którzy ukończyli 16 rok życia¹⁸. Pytanie, które zostało postawione, brzmiało: „Czy Szkocja powinna zostać niepodległym państwem?” („Should Scotland be an independent country?”)¹⁹.

Dnia 26 listopada 2013 r. rząd Szkocji opublikował White Paper²⁰ – zapowiedź tego, jak Szkocja będzie wyglądała po uzyskaniu suwerenności. Kluczowymi problemami, poruszonymi najczęściej w dyskusji publicznej, były m.in.: waluta, relacje z Unią Europejską, obronność oraz podatki. Zgodnie z White Paper w odniesieniu do pieniądza planowanego Szkocja zachowa funta brytyjskiego. Ale nie pojawił się długo oczekiwany „plan B”, na wypadek gdyby pozostała część Zjednoczonego Królestwa nie wyraziła na to zgody. Alex Salmond podkreślał, że zachowanie unii monetarnej jest tak samo ważne dla Szkocji, jak i pozostałej części Zjednoczonego Królestwa. Według White Paper Szkocja miała pozostać częścią Unii Europejskiej – zaraz po uzyskaniu niepodległości miały rozpocząć się negocjacje, które zapewniłyby „płynne przejście” – łączyłyby one się również z zachowaniem wszystkich traktatów i umów, których sygnatariuszem jest obecnie Zjednoczone Królestwo²¹. *Trident*, czyli system dotyczący broni nuklearnej, miałby zostać

¹⁸ W Wielkiej Brytanii czynne prawo wyborcze posiadają obywatele, którzy ukończyli 18 rok życia. <http://www.parliament.uk/business/publications/research/briefing-papers/SN01747/voting-age> (10.02.2014).

¹⁹ Na początku pytania miały być trzy: 1) Czy zgadzasz się z tym, że Szkocja powinna być niepodległym krajem? („Do you agree that Scotland should be an independent country?") 2) Czy zgadzasz się z tym, że Szkocja powinna zostać częścią Zjednoczonego Królestwa? („Do you agree that Scotland should remain part of the UK?") 3) Czy zgadzasz się z tym, że Szkocja powinna zostać częścią Zjednoczonego Królestwa, pod warunkiem rozszerzenia zakresu dewolucji? („Do you agree that Scotland should remain part of the UK in condition of extending Scottish devolution?") <http://www.electoralcommission.org.uk> (10.02.2014). Według przeprowadzonych ankiet trzecią odpowiedź wybrałoby najwięcej obywateli, na tę formę nie zgodził się jednak parlament westminsterski. Tak postawione pytania sprawiłby również, że referendum to miałoby charakter wyłącznie konsultatywny. K. Wolniaczyk, *Szkockie dążenia niepodległościowe – płaszczyzna prawna i polityczna*, „Ius Novum” 2014, nr 3, s. 86–100.

²⁰ <http://www.scotland.gov.uk/Publications/2013/11/9348/0> (26.11.2013).

²¹ Było to jednak stanowisko wyłącznie rządu szkockiego – zarówno badacze naukowci, jak i Unia Europejska nie podzielali tego poglądu – Szkocja musiałaby się starać o przyjęcie do UE tak samo jak każdy inny kraj; nie nastąpiłoby to automatycznie. Por. *Scotland analysis: devolution and the implication of the Scottish independence*, luty 2013.

usunięty do 2020 r.²² Podatki dochodowe w niepodległej Szkocji miały nie wzrosnąć. Szkocja miałaby pozostać częścią wspólnego obszaru (CTA) z pozostałą częścią Wielkiej Brytanii²³. Pierwszy rząd niepodległej Szkocji miał zostać utworzony w maju 2016 r. po wyborach.

Kampania przedreferendalna miała dwa nurty: zwolenników i przeciwników. Stąd jej główne hasła to „Yes, Scotland²⁴” oraz „Better Together²⁵”. „Yes Scotland” na czele z dziennikarzem Blairem Jenkinsem oraz samym premierem Szkocji, Alexem Salmondem, przekonywała do opowiedzenia się za secesją. Natomiast ruch „Better Together”, pod wodzą Alistaira Darlinga²⁶, sprzeciwiał się uzyskaniu przez Szkocję pełnej niezależności. Zarówno „Yes, Scotland”, jak i „Better Together” popierali nie tylko politycy, ale również osoby ze świata rozrywki i show-biznesu – wśród popierających secesję znaleźli się m.in. aktor Sean Connery czy Alex Ferguson – szkocki trener piłkarski i były piłkarz. Przeciwnikami byli natomiast m.in. piosenkarz Paul McCartney czy pisarka J.K. Rowling, która obecnie mieszka w Szkocji.

Obie kampanie w swoich działaniach odnosiły się do aspektów prawno-politycznych, m.in. służby zdrowia, gospodarki, emigracji, Unii Europejskiej czy unii monetarnej, jak i emocjonalnych – podkreślana była siła i odwaga Szkotów do stworzenia własnego państwa – oraz historycznych – premier David Cameron powtarzał, że „narody szkockie i angielski dzielą dumę i historię. Wspólnie budowaliśmy znane na świecie instytucje, walczyliśmy

²² Znajduje się na *HMNB Clyde (Her Majesty's Naval Base)*, czyli system baz operacyjnych brytyjskiej marynarki wojennej położony na wschodnim brzegu Gare Loch w szkockiej jednostce administracyjnej Argyll and Bute.

²³ *Common Travel Area* (tzw. Wspólny Obszar). *Common Travel Area* to strefa wolnego ruchu, która pozwala podróżować wewnątrz Zjednoczonego Królestwa, Republiki Irlandii, Wyspy Man oraz Wysp Normandzkich bez wewnętrznych granic. Członkostwo w CTA nie jest jednak kompatybilne z członkostwem w strefie Schengen. Dlatego też, jeżeli niezależne szkockie państwo będzie starało się o przyjęcie do Unii Europejskiej, wymagane będzie od niego przystąpienie do strefy Schengen, co uniemożliwi bycie członkiem CTA. Wicepremier Szkocji Nicola Sturgeon oświadczyła, że jako niepodległemu krajowi Szkocji zależec będzie na byciu członkiem Unii Europejskiej, podkreśliła jednak, że „wzorem Irlandii Szkocja nie chciałaby przystąpić do strefy Schengen, lecz kontynuować uczestnictwo w *Common Travel Area* wraz z Irlandią i pozostałą częścią Zjednoczonego Królestwa”.

²⁴ „Tak, Szkocjo” <http://www.yesscotland.net> (10.02.2014).

²⁵ „Lepiej razem” <http://www.bettertogether.net/>(10.02.2014).

²⁶ Były laburzystowski minister finansów.

o wolność i demokrację w dwóch wojnach światowych, nasi przodkowie odkrywali razem świat, a dziadkowie walczyli wspólnie w bitwach – pozostawia to głębokie, nierozzerwalne więzi pomiędzy mieszkańcami tych wysp²⁷”.

W sierpniu, przed referendum, odbyły się dwie debaty pomiędzy Alexem Salmondem i Alistairem Darlingiem. Pierwsza odbyła się 5²⁸, druga natomiast 25 sierpnia. Podczas pierwszej debaty omówiona została przede wszystkim kwestia unii monetarnej pomiędzy niepodległą Szkocją a pozostałą częścią Wielkiej Brytanii. Alex Salmond uznał, że funt jest w takiej samej mierze szkocki jak angielski, Alistair Darling natomiast stwierdził, że unia monetarna ma sens tylko wtedy, kiedy kraje związane są ze sobą również politycznie.

Podkreślenia wymaga fakt, że Alexander Salmond podczas debaty aż 21 razy pytał Alistaira Darlinga, czy zgadza się ze stwierdzeniem, że niepodległa Szkocja może być krajem odnoszącym sukces. Darling nie zaprzeczył, ale wyraził obawę, że cena, jaką kraj poniesie, może być za wysoka. W debatach poruszono również kwestie obronności²⁹ oraz ekonomii. Zarówno po pierwszym, jak i po drugim spotkaniu wśród publiczności zgromadzonej w studiu przeprowadzono ankietę, kto, zdaniem zebranych, zwyciężył. Pierwsze spotkanie, wg 51% respondentów, wygrał Alistair Darling. Drugie natomiast, większością 71% głosów, Alex Salmond.

W okresie przed referendum często zadawano również pytanie dotyczące prawnych aspektów uczestnictwa Szkocji w Unii Europejskiej po uzyskaniu suwerenności. Argumentowano, że Szkocja zostałaby nowym podmiotem prawa międzynarodowego, musiałaby zatem ubiegać się o członkostwo we wszystkich organizacjach międzynarodowych, których członkiem obecnie jest Zjednoczone Królestwo. Oznacza to zatem, że Szkocja nie stałaby się „automatycznie” państwem członkowskim Unii Europejskiej czy NATO. Przeciwnicy odłączenia podkreślali, że niepodległość równa się końcowi dewolucji, bowiem elastyczność dewolucji nie oznacza, że niepodległość

²⁷ <http://www.bbc.co.uk/news/uk-scotland-scotland-politics-21394184> (10.02.2014).

²⁸ <http://news.stv.tv/scotland-decides/news/285205-the-debate-as-it-happens-alex-salmond-and-alistair-darling-clash/?fromstreampost=150040> (10.02.2014).

²⁹ D. Maddox, *Scottish independence: army make-up revealed*, „Scotsman”, dnia 26 listopada 2013 r., <http://www.scotsman.com/news/politics/top-stories/scottish-independence-army-make-up-revealed-1-3209070> (26.11.2013).

będzie jej rozszerzeniem. Zwracano również uwagę na to, że w tym momencie Szkocja posiada bardzo silną pozycję w Zjednoczonym Królestwie, natomiast niepodległość ją z niego usunie, a co za tym idzie, straci ona wszystkie przywileje i korzyści płynące z dewolucji. Podkreślono także, że parlament brytyjski nie będzie obejmował swoją jurysdykcją niepodległej Szkocji: jako nowe państwo sama będzie musiała poradzić sobie z problemami prawnymi oraz budowaniem ustroju od podstaw. Do dnia referendum trudno było stwierdzić jaka będzie decyzja Szkotów. Poniżej przedstawione zostały wyniki sondaży z końca sierpnia oraz początku września.

Tabela 1. Wyniki sondaży wyborczych

Data końcowa	SIE2014	WRZ 2014	WRZ 2014	WRZ 2014	WRZ 2014	WRZ 2014	WRZ 2014	WRZ 2014	WRZ 2014	WRZ 2014	WRZ 2014	WRZ 2014	WRZ 2014	WRZ 2014	WRZ 2014	WRZ 2014	WRZ 2014	WRZ 2014	WRZ 2014	WRZ 2014
TAK	42%	42%	44%	38%	47%	42%	45%	40%	45%	42%	49%	46%	45%	41%	44%	47%	45%	43%	45%	45%
NIE	48%	48%	48%	39%	45%	48%	50%	42%	49%	49%	42%	47%	49%	45%	48%	49%	50%	48%	50%	50%
NIE WIEM	11%	10%	8%	23%	7%	10%	6%	17%	6%	9%	9%	7%	6%	14%	8%	5%	5%	9%	6%	4%

Źródło: <http://whatscotlandthinks.org>³⁰ (14.09.2014).

Jak już było to wskazane, referendum odbyło się dnia 18 września 2014 r. Frekwencja była wysoka i wyniosła 84,6%. Wyniki zaś przedstawiają się następująco: za odłączeniem się Szkocji od Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej głosowało 44,70% obywateli (1,617,989), przeciw natomiast 55,30% (2,001,926). Jak widać, wyniki sondaży oraz referendum są podobne. Szkocja pozostała częścią Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej. Warto zwrócić uwagę na to, jak głosy rozkładały się w poszczególnych jednostkach administracyjnych Szkocji.

³⁰ W artykule korzystam głównie z materiałów prasowych oraz informacji zawartych na stronach internetowych, ponieważ nie pojawiły się jeszcze analizy ani opracowania naukowe na temat szkockiego referendum.

Z 32 jednostek administracyjnych tylko w 4 większość obywateli opowiedziała się za secesją (Dundee City – 57,35%, West Dunbartonshire – 53,96%, Glasgow – 53,49% oraz North Lanarkshire – 51,07%). Najwięcej głosów przeciwko – aż 67,2%, – oddano na Orkadach.

W stolicy Szkocji, Edynburgu, przeciwko secesji głosowało 61,1% obywateli. Najwyższą, 91% frekwencję zanotowano w East Dunbartonshire, najniższą natomiast – 75% – w Glasgow.

Największym zaskoczeniem są wyniki wschodniego wybrzeża Szkocji – z tym obszarem SNP wiązała największe nadzieje. To w Angus w 1320 r. grupa magnatów napisała Deklarację Arbroath – list do papieża informujący o wolności i niepodległości Szkocji³¹.

Tabela 2. Wyniki referendum w poszczególnych szkockich jednostkach administracyjnych

Jednostka administracyjna	Procent głosów ZA	Procent głosów PRZECIW	Frekwencja
Aberdeen	41,4%	58,6%	81,7%
Aberdeenshire	39,6%	60,4%	87,2%
Angus	43,7%	56,3%	85,7%
Argyll and Bute	41,5%	58,5%	88,2%
Clackmannanshire	46,2%	53,8%	88,6%
Dumfries and Galloway	34,3%	65,7%	87,5%
Dundee	57,3%	42,7%	78,8%
East Ayrshire	47,2%	52,8%	84,5%
East Dunbartonshire	38,8%	61,2%	91,0%
East Lothian	38,3%	61,7%	87,6%
East Renfrewshire	36,8%	63,2%	90,4%
Edynburg	38,9%	61,1%	84,4%
Eilean Siar	46,6%	53,4%	86,2%
Falkirk	46,5%	53,5%	88,7%

³¹ <http://www.constitution.org/scot/arbroath.htm> (1.09.2014).

Jednostka administracyjna	Procent głosów ZA	Procent głosów PRZECIWIW	Frekwencja
Fife	45,0%	55,0%	84,1%
Glasgow	53,5%	46,5%	75,0%
Highland	47,1%	52,9%	87,0%
Inverclyde	49,9%	50,1%	87,4%
Midlothian	43,7%	56,3%	86,8%
Moray	42,4%	57,6%	85,4%
North Ayrshire	48,9%	51,1%	84,4%
North Lanarkshire	51,1%	48,9%	84,4%
Orkady	32,8%	67,2%	83,7%
Perth and Kinross	39,8%	60,2%	86,9%
Renfrewshire	47,2%	52,8%	87,3%
Scottish Borders	33,4%	66,6%	87,4%
South Ayrshire	42,1%	57,9%	86,1%
South Lanarkshire	45,3%	54,7%	85,3%
Stirling	40,2%	59,8%	90,1%
Szetlandy	36,3%	63,7%	84,4%
West Dunbartonshire	54,0%	46,0%	87,9%
West Lothian	44,8%	55,2%	86,20%

Źródło: opracowano na podstawie <http://www.bbc.com/news/events/scotland-decides/results> (19.09.2014).

Rozkład głosów przedstawiono na mapie 1.

Do tej pory nie pojawiły się analizy na temat związku pomiędzy regionami głoszącymi podobnie, zarówno za, jak i przeciwko secesji. Według portalu yougov.co.uk³² w poszczególnych przedziałach wiekowych głosy rozkładały się następująco.

³² [https://yougov.co.uk/opi/\(19.09.2014\)](https://yougov.co.uk/opi/(19.09.2014)).

Mapa 1. Rozkład głosów w poszczególnych regionach Szkocji (szary – głosy na NIE, czarny – głosy na TAK)

Źródło: <http://www.telegraph.co.uk/news/uknews/scottish-independence/11110450/Scotland-referendum-analysis-how-Alex-Salmonds-core-vote-sealed-his-fate.html> (19.09.2014).

Tabela 3. Rozkład głosów w przedziałach wiekowych.

Wiek	Procent głosów ZA	Procent głosów PRZECIW
16–24	49%	51%
25–39	55%	45%
40–59	47%	53%
60–64	45%	55%
65+	34%	66%

Źródło: opracowanie własne na podstawie: <https://yougov.co.uk/opi/> (19.09.2014).

Zaskakujące mogą wydawać się wyniki w przedziale wiekowym 16–24. Alex Salmond nalegał, aby obniżyć wiek obywateli mogących wziąć udział w głosowaniu do 16 lat, ponieważ spodziewał się, że to właśnie wśród nich znajdzie się najwięcej osób popierających secesję³³. Tymczasem w tej grupie

³³ <http://www.theguardian.com/politics/2014/sep/23/alex-salmond-16-17-year-olds-vote-scottish-parliament> (23.09.2014).

wiekowej (16–24) ponad połowa głosowała jednak przeciw. Natomiast, jak wynika z powyższej tabeli, to obywatele z grupy wiekowej 25–39 byli jedynymi, którzy w większości głosowali za odłączeniem Szkocji od Zjednoczonego Królestwa i w tej grupie najmniejszy udział mieli przeciwnicy secesji³⁴.

Po ogłoszeniu wyników referendum Alexander Salmond ogłosił, że rezygnuje z funkcji premiera oraz przywódcy Szkockiej Partii Narodowej³⁵. Podkreślił, że „był liderem partii przez ostatnie 24 lata i nadszedł czas, aby pozwolić wykazać się innym osobom”, dodał również, „że rezygnuje jedynie z funkcji premiera i lidera partii, a nie z udziału w polityce w ogóle” oraz „wierzy, że marzenie Szkocji o uzyskaniu niepodległości nigdy nie umrze”³⁶. Jego miejsce ma zająć Nicola Sturgeon, obecna wicepremier, która podkreśla, że uzyskanie przez Szkocję niepodległości jest tylko kwestią czasu³⁷.

Unia Europejska wiadomość o pozostaniu Szkocji w Zjednoczonym Królestwie przyjęła z zadowoleniem. José Manuel Barroso, szef Komisji Europejskiej, powiedział, że decyzja Szkotów jest „dobra dla otwartej, zjednoczonej i silniejszej Europy”³⁸, jakkolwiek nie rozważał sytuacji, gdyby cała Wielka Brytania zrezygnowała z członkostwa w Unii Europejskiej. Prezydent Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej, Barack Obama, pogratulował Szkotom decyzji oraz zapowiedział kontynuację silnych oraz specjalnych relacji Stanów Zjednoczonych ze wszystkimi mieszkańcami Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej. Premier Hiszpanii, Mariano Rajoy, powiedział, że „Szkoci wybrali najlepszą opcję dla wszystkich: dla siebie, Wielkiej Brytanii oraz pozostałej części Europy”³⁹. Jednak Katalończycy, którzy ze szczególną uwagą obserwowali szkockie referendum,

³⁴ F. Barry, „BloombergView” <http://www.bloombergview.com/articles/2014-09-21/scotland-s-other-winners-teenage-voters> (21.09.2014).

³⁵ Oficjalna rezygnacja nastąpi w listopadzie. <http://online.wsj.com/articles/scottish-leader-alex-salmond-to-step-down-1411141121> (20.09.2014).

³⁶ <http://www.bbc.com/news/uk-politics-29300775> (21.09.2014).

³⁷ <http://www.telegraph.co.uk/news/uknews/scottish-independence/11147275/David-Cameron-urges-Scottish-nationalists-to-accept-referendum-defeat.html> (7.10.2014).

³⁸ A. Macdonald, P. Taylor, *EU relief at Scotland's 'no' tinged with fear of nationalism*, <http://uk.reuters.com/article/2014/09/19/uk-scotland-independence-europe-idUKKBN0HE10M20140919> (19.09.2014).

³⁹ http://articles.economictimes.indiatimes.com/2014-09-19/news/54109082_1_scottish-vote-catalonia-europe (19.09.2014).

oświadczyli, że ich ambicje niepodległościowe pozostają aktualne. Artur Mas, szef autonomicznej władzy katalońskiej, podkreślił, że pomimo decyzji Szkotów działania niepodległościowe w Katalonii będą trwały⁴⁰. Katalończycy również chcą mieć prawo wyboru; wbrew sprzeciwowi władz w Madrycie ustalono nawet datę referendum niepodległościowego, które miało odbyć się dnia 9 listopada 2014 r. Zostało jednak uznane przez hiszpański Trybunał Konstytucyjny za niekonstytucyjne i zablokowane. Hiszpańska konstytucja zabrania bowiem przeprowadzenia referendum tylko w określonym regionie; referenda ważne są tylko wtedy, kiedy głosują w nich wszyscy obywatele kraju⁴¹. Toteż ostatnio Artur Mas wycofał się z planowanego referendum, ma je zastąpić nieformalną sondą⁴².

Charakterystyczna może wydawać się reakcja Rosji. W oficjalnej opinii ministerstwa spraw zagranicznych Federacji Rosyjskiej podkreślana jest wiara w to, że referendum w Szkocji zostało przeprowadzone zgodnie z międzynarodowymi standardami wyborów. Ministerstwo wyraża zrozumienie dla logicznego pragnienia Szkotów posiadania własnego państwa, uszanowania ich kultury, języka i dziedzictwa narodowego. Rosja ma głęboką nadzieję, że Wielka Brytania dotrzyma obietnicy rozszerzenia zakresu dewolucji, ponieważ ma to ogromne znaczenie nie tylko dla Szkocji, ale dla całego świata. Sytuacja na Ukrainie pokazuje, że brak dialogu i zrozumienia oraz reform konstytucyjnych może prowadzić do poważanych kryzysów⁴³. Pojawiły się również głosy dotyczące warunków przeprowadzenia referendum: Michail Emeljanov, deputowany z partii Sprawiedliwa Rosja, uważa, że „w zakresie legalności oraz warunków, w jakich przeprowadzono referenda, referendum na Krymie przeprowadzono w znacznie bardziej sprawiedliwy sposób niż to w Szkocji. Przynajmniej nie było przerwy w dostawie prądu, liczeniu głosów ani alarmu pożarowego”⁴⁴. Odnosi się do krótkiej przerwy w liczeniu

⁴⁰ E. Gyldenkerne, *Catalonia call independence vote despite Scottish*, <http://www.reuters.com/article/2014/09/19/us-spain-catalonia-idUSKBN0HE11T20140919> (19.09.2014).

⁴¹ Art. 92. <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/hiszpania.html> (20.09.2014).

⁴² M. Stasiński, *Katalonia zgłasza, sondując*, „Gazeta Wyborcza” z dnia 15 listopada 2014 r.

⁴³ http://www.mid.ru/BDOMP/Brp_4.nsf/arh/54CD374A185760E144257D5B003C-F92B?OpenDocument (20.09.2014).

⁴⁴ J. Winch, *Scotland votes no to independence: world reaction*, <http://www.telegraph.co.uk/news/uknews/scottish-independence/11108226/Scotland-votes-no-to-independence-world-reaction.html> (19.09.2014).

głosów, która miała miejsce w Dundee z powodu ewakuacji budynku w wyniku alarmu pożarowego⁴⁵.

Referendum w Szkocji i zamierzenia Katalonii zwracają uwagę opinii publicznej na historię referendum niepodległościowych na świecie. Warto je zatem przypomnieć.

Tabela 4. Referenda na świecie po zakończeniu II wojny światowej

Kraj odłączenia	Kraj odłączający się	Rok	Czy kraj uzyskał suwerenność?	Oficjalna frekwencja	Oficjalne głosy na TAK
Dania	Islandia	1944	Tak	98%	99%
Chiny	Mongolia	1945	Tak	98%	64%
Dania	Wyspy Owcze	1946	Nie	50%	64%
Wielka Brytania	Nowa Fundlandia	1948	Tak	52%	88%
Francja	Kambodża	1955	Tak	100%	-
Francja	Gwinea	1958	Tak	97%	95%
Nowa Zelandia	Samoa Zachodnie	1961	Tak	86%	77%
Federacja Indii Zachodnich	Jamajka	1961	Tak	46%	60%
Francja	Algieria	1962	Tak	99%	75%
Malezja	Singapur	1962	Tak	71%	90%
Wielka Brytania	Malta	1964	Tak	50%	80%
USA	Mikronezja	1975	Tak	52%	59%
Kanada	Quebec	1980	Nie	85%	41%
ZSRR	Litwa	1991	Tak	91%	84%
ZSRR	Estonia	1991	Tak	77%	83%
ZSRR	Łotwa	1991	Tak	74%	88%
ZSRR	Gruzja	1991	Tak	98%	90%
ZSRR	Ukraina	1991	Tak	70%	85%

⁴⁵ <http://www.eveningtelegraph.co.uk/news/local/dundee/dundee-vote-delayed-as-fire-alarm-sparks-building-evacuation-1.583308> (19.09.2014).

Kraj odłączenia	Kraj odłączający się	Rok	Czy kraj uzyskał suwerenność?	Oficjalna frekwencja	Oficjalne głosy na TAK
ZSRR	Armenia	1991	Tak	95%	90%
ZSRR	Turkmenistan	1991	Tak	94%	97%
ZSRR	Karabach	1991	Nie	-	-
ZSRR	Uzbekistan	1991	Tak	98%	94%
Gruzja	Osetia Południowa	1991	Nie	98%	90%
Gruzja	Abchazja	1991	Nie	99%	58%
Jugosławia	Chorwacja	1991	Tak	98%	83%
Chorwacja	Serbowie*	1991	Nie	98%	83%
Jugosławia	Macedonia	1991	Tak	70%	75%
Bośnia	Serbowie*	1991	Nie	90%	-
Serbia	Sandżak	1991	Nie	96%	67%
Serbia	Kosowo	1991	Nie	99%	87%
Macedonia	Albańcyzy*	1991	Nie	99%	93%
Moldawia	Transnistria	1991	Nie	-	-
Jugosławia	Bośnia	1992	Tak	99%	64%
Jugosławia	Czarnogóra	1992	Nie	96%	44%
Gruzja	Osetia Południowa	1992	Nie	-	-
Bośnia	Krajina	1992	Nie	99%	64%
Etiopia	Erytrea	1993	Tak	99%	98%
Bośnia	Serbowie*	1993	Nie	96%	92%
USA	Portoryko	1993	Nie	48%	73%
USA	Palau	1993	Tak	64%	68%
Gruzja	Abchazja	1995	Nie	96%	52%
Quebec	Kri	1995	Nie	95%	75%
Kanada	Quebec	1995	Nie	94%	49%
Federacja Saint Kitts i Nevis	Nevis	1998	Nie	57%	61%
USA	Portoryko	1998	Nie	50%	71%

Kraj odłączenia	Kraj odłączający się	Rok	Czy kraj uzyskał suwerenność?	Oficjalna frekwencja	Oficjalne głosy na TAK
Indonezja	Timor Wschodni	1999	Tak	78%	94%
Somalia	Somaliland	2001	Nie	-	97%
Nowa Zelandia	Tokelau	2006	Nie	-	95%
Jugosławia	Czarnogóra	2006	Tak	55%	86%
Sudan	Sudan Południowy	2011	Tak	97%	98%
Ukraina	Krym**	2014	Tak	83%	97%
Wielka Brytania	Szkocja	2014	Nie	85%	45%

* mniejszość narodowa zamieszkująca państwo

** Referendum to dotyczyło nie tyle uzyskania niepodległości, ile przyłączenia Krymu do Federacji Rosyjskiej. Pytania, na które należało udzielić odpowiedzi, brzmiały: 1. „Czy jesteś za ponownym zjednoczeniem Krymu z Rosją na prawach podmiotu Federacji Rosyjskiej?”; 2. „Czy jesteś za przywróceniem obowiązywania konstytucji Republiki Krym z 1992 r. i za statusem Krymu jako części Ukrainy?”

Źródło: opracowanie własne na podstawie Centre for Research on Direct Democracy (c2d).

Oprócz referendum typu secesyjnego odbywały się także referenda dotyczące statusu politycznego: w 1986 r. oraz w 2013 r. na Falklandach. W pierwszym, nieoficjalnym, referendum w 1986 r. za tym, aby Falklandy były brytyjskim terytorium zamorskim, opowiedziało się 96,45% obywateli.

W drugim natomiast, w 2013 r., za utrzymaniem statusu brytyjskiego terytorium zamorskiego głosowało 99,8% obywateli przy frekwencji 92%⁴⁶. Pytanie, które zadano, brzmiało: „Czy chce Pan/Pani, aby Falklandy utrzymały swój dotychczasowy polityczny status brytyjskiego terytorium zamorskiego?”⁴⁷.

Ogółem w poszczególnych dziesiątkach lat odbyły się 52 referenda niepodległościowe.

⁴⁶ <http://www.bbc.com/news/uk-21750909> (12.03.2013).

⁴⁷ „Do you wish the Falkland Islands to retain their current political status as an Overseas Territory of the United Kingdom?”

Tabela 5. Liczba referendów niepodległościowych w poszczególnych dekadach

Dekada	Liczba referendów niepodległościowych
1940	4
1950	2
1960	5
1970	1
1980	1
1990	33
2000–2014	6

Źródło: opracowanie własne na podstawie Centre for Research on Direct Democracy.

Jak widać, liczba referendów jest wyraźnie zmienna w poszczególnych dekadach. Przed latami 90. zdarzały się one sporadycznie. „Eksplozja” dążeń niepodległościowych przypada właśnie na lata 90. XX w. Od 1991 r. do 1999 r. przeprowadzono aż 33 referenda niepodległościowe⁴⁸ – ma to związek przede wszystkim z rozpadem Związku Radzieckiego. Dodatkowo, Wspólnota Europejska domagała się przeprowadzenia referendów w krajach znajdujących się na terytorium byłej Jugosławii przed uznaniem ich za państwa niepodległe⁴⁹.

W pierwszym dwudziestoleciu XXI w. liczba referendów spada, na 5 referendów tylko 2 zakończyły się uzyskaniem przez państwo suwerenności: w 2006 r. niepodległość uzyskała Czarnogóra, w 2011 r. Sudan Południowy.

⁴⁸ Istnieją jednak państwa, które suwerenność uzyskały bez referendum, w drodze umowy międzynarodowej między obiema Republikami tworzącymi wcześniej federację. Najlepszym przykładem może być Republika Słowacka oraz Republika Czeska (1992 r.) – zob. M. Kruk, *Wstęp*, [w:] *Konstytucja Republiki Czeskiej z 16 grudnia 1992 r.*, tłum. M. Kruk, Warszawa 2000; K. Skotnicki, *Wstęp*, [w:] *Konstytucja Republiki Słowackiej*, tłum. K. Skotnicki, Warszawa 2003. Przeciwnieństwem natomiast może być proces zjednoczenia, jak w przypadku RFN. Proces ten jednak również potwierdza aspiracje narodowe do posiadania własnego państwa.

⁴⁹ P. Radan, *Post-Secession International Borders: A Critical Analysis of the Opinions of the Badinter Arbitration Commission*, „Melbourne Law Review” 2000, nr 54, s. 50–75.

Czy zatem referendum jest środkiem do uzyskania niepodległości? Czy istnieje sposób na wygranie referendum? Czy można z góry przewidzieć sukces lub niepowodzenie?

Referenda niepodległościowe są szczególnymi rodzajami referendów. Często górę nad argumentami racjonalnymi biorą emocjonalne, toteż niemal rolę odgrywają przywódcy – osobistości, które podejmują śmiałe decyzje i nie boją się wyrażać swoich poglądów. W czasach ścisłej integracji dążenia niepodległościowe zazwyczaj poparte są silnymi emocjami oraz głęboką pasją, często nie wytłumaczalną w racjonalny sposób. Przykładem może być referendum niepodległościowe w Czarnogórze – premier Milo Đukanovi nie skupiał się na ekonomicznych czy socjalnych korzyściach odłączenia się Czarnogóry od Serbii, ale na historii regionu, na antycznych walkach oraz innych kwestiach podsycających świadomość narodową⁵⁰. Podobnie w przypadku Szkocji, Alex Salmond, na konferencji poprzedzającej referendum, odnosił się do niemal biblijnej symboliki – na zadane przez siebie pytanie „Co na niezapisanych stronach historii Szkocji przeczytają ci, którzy jeszcze się nie narodzili?” odpowiedział, że „ci jeszcze nienarodzeni, będą mogli przeczytać, że my, żyjący w tej szczególnej chwili, my, którzy zauważyliśmy możliwość i nie pozwoliliśmy jej odejść, my, generacja niepodległej Szkocji, wyciągnęliśmy ręce i złapaliśmy życiową szansę, gdy ta pojawiła się na naszej drodze⁵¹”.

Ważne jest również pewnego rodzaju utożsamianie się przywódcy z wyborcami – choć wspomniany ruch „Better Together” kojarzony był przede wszystkim z Alistairem Darlingiem, to również premier brytyjski, David Cameron zaangażował się w kampanię przeciw secesji Szkocji. „Yes, Scotland” natomiast cały czas był aktywnie wspierany przez Alexa Salmonda.

Powstaje pytanie, dlaczego w zintegrowanej Europie oraz w procesie postępującej globalizacji tak systematycznie pojawiają się ruchy niepodległościowe? Komisarz do spraw handlu Unii Europejskiej, Belg Karel De Gucht, powiedział, że podział Zjednoczonego Królestwa byłby katastrofalny w skutkach dla Europy; wywołałby efekt domina na całym kontynencie – to,

⁵⁰ Od 1980 r. w krajach demokratycznych tylko jedno referendum – w Czarnogórze w 2006 r. – zakończyło się secesją państwa.

⁵¹ M. Qvortrup, *Alex Salmond reveals true heart*, Scotsman, <http://www.scotsman.com/news/matt-qvortrup-alex-salmond-reveals-true-heart-1-3149740> (22.10.2013).

co stałoby się z Europą po uzyskaniu suwerenności przez Szkocję, porównał do rozpadu Związku Radzieckiego⁵². Prezydent Francji, François Hollande, również wyraził strach przez możliwą „dekonstrukcją” Europy po tylu latach integracji. W Hiszpanii, poza Katalonią, także w Kraju Basków⁵³, słychać dopominanie się o prawo ludzi do wyboru, o to, aby każdy naród mógł mieć taką możliwość jak Szkoci. Pod znakiem zapytania stoi również zachowanie jedności Belgii⁵⁴. Irlandia Północna prawdopodobnie będzie domagała się referendum, a w Szkocji powstało nowe ugrupowanie „We are the 45”⁵⁵, które już podjęło działania (na razie głównie w mediach społecznościowych, na stronach takich jak Facebook czy Twitter) dążące do uzyskania przez Szkocję pełnej niepodległości⁵⁶. Niektórzy komentatorzy mówią o podziale Szkocji i zastanawiają się, co dalej, w jakim kierunku będzie zmierzać Szkocja oraz czy w podzielonym kraju może dojść do porozumienia⁵⁷. Redaktor polityczny BBC, Nick Robison, podkreśla, że to referendum zakończyło jedną z debat w Szkocji – na razie, jednak że to na pewno jeszcze nie koniec. Jest ono „ogniem zapalnym” pytania, gdzie leży i kto tak naprawdę sprawuje władzę w Zjednoczonym Królestwie⁵⁸.

W tym kontekście widać, jak istotnym elementem jest świadomość narodowa członków poszczególnych narodów lub narodowości etnokulturowych zamieszkujących dane państwo. Katalończycy nie nazywają się Hiszpanami, a swojego języka hiszpańskim. Norman Davies podkreślił,

⁵² <http://uk.reuters.com/article/2014/09/19/uk-scotland-independence-europe-idUKKBN0HE10M20140919> (19.09.2014).

⁵³ Więcej na temat dążeń niepodległościowych w Katalonii oraz Kraju Basków: Ł. Wojcieszak, D. Głuszek-Szafranec, *Ewolucja ustroju polityczno-terytorialnego Hiszpanii (1975–2010): przykład Kraju Basków, Katalonii i Galicji*, Bielsko-Biała 2011; A. Antczak, *Kształtowanie się tożsamości narodowej wspólnot autonomicznych w Hiszpanii*, Warszawa 2008.

⁵⁴ W Belgii coraz częściej mówi się o ruchach niepodległościowych, w tym odłączeniu Regionu Flamandzkiego, który chce uzyskać suwerenność.

⁵⁵ Nazwa pochodzi od 45% głosów popierających secesję Szkocji.

⁵⁶ C. Paton, *Scottish independence: We are the 45 per cent' is the new Yes campaign on Twitter and Facebook*, „The Independent”, <http://www.independent.co.uk/news/uk/scottish-independence/we-are-the-45-per-cent-is-the-new-scottish-independence-campaign-on-twitter-and-facebook-9746674.html> (21.09.2014).

⁵⁷ M. Gibson, *Scotland Faces Challenge of Putting Referendum Behind It*, „Time”, <http://time.com/3413925/scotland-referendum-fallout/>(21.09.2014).

⁵⁸ <http://www.bbc.com/news/uk-politics-29271768> (19.09.2014).

że „świadomość narodowa nie jest sprawą błahą. To psychologiczne lepiszcze, które spaja społeczność w jedną całość. Szkoci wiedzieli, kim są. Wiedzieli to także Waliczyjcy i Irlandczycy. Natomiast większość Anglików najwyraźniej miała co do tego niejakie wątpliwości”⁵⁹. Badania socjologiczne dowodzą, że najwyższy wskaźnik świadomości przynależności do narodów „regionalnych” w Zjednoczonym Królestwie Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej posiadają Szkoci⁶⁰ i Irlandczycy, w dalszej kolejności Walijczycy. Wojna w Jugosławii jest najbardziej krwawym przykładem potwierdzającym fakt, że nie można ignorować aspiracji do posiadania państw narodowych⁶¹.

Mimo że Szkocji nie udało odłączyć się od Zjednoczonego Królestwa, a premier David Cameron zapowiedział rozszerzenie zakresu dewolucji, prawdopodobnie nie jest to koniec działań dążących do uzyskania przez ten region pełnej suwerenności⁶². Referendum przyniosło jednak, a przynajmniej zostały zapowiedziane, pewne zmiany. Premier David Cameron zapowiedział przyznanie Szkocji szerszych kompetencji, czyli rozszerzenie dewolucji w zakresie m.in. podatków. Projekt ustawy ma być gotowy w styczniu i trafić do parlamentu po przyszłorocznych wyborach⁶³. Na razie trwają rozmowy, w jakim zakresie oraz jak miałyby wyglądać przekazanie parlamentowi szkockiemu większych uprawnień. Były premier, a obecny członek Izby Gmin Gordon Brown mówi o „wielkich zmianach konstytucyjnych oraz ustrojowych”. Według Browna „Wielka Brytania zmierza w kierunku federalizmu”. Dodaje on również, że w tym momencie parlament brytyjski ma wybór pomiędzy trwałą separacją Szkocji a przyznaniem parlamentowi

⁵⁹ N. Davies, *Wyspy*, Kraków 2007, s. 864.

⁶⁰ A. Herman, *How the Scots Invented the Modern World: The True Story of How Western Europe's Poorest Nation Created Our World & Everything in It*, New York 2001.

⁶¹ R. Bilski, *Kocioł bałkański*, Warszawa 2000.

⁶² L. Halligan, *Scotland: what the future holds*, <http://www.telegraph.co.uk/finance/11110955/Scotland-What-the-future-holds.html> (20.09.2014); S. Johnson, *Nicola Sturgeon admits second referendum 'challenge' from new SNP members*, <http://www.telegraph.co.uk/news/uknews/scottish-independence/11126840/Nicola-Sturgeon-admits-second-referendum-challenge-from-new-SNP-members.html> (28.09.2014).

⁶³ <http://www.independent.co.uk/news/uk/scottish-independence/devo-max-explained-the-biggest-constitutional-change-since-ireland-got-home-rule-9745135.html> (19.09.2014).

szkockiemu większej władzy⁶⁴. Premier Cameron podkreślił jednak wyraźnie, że to, jak i w jakim zakresie Szkocja uzyska większe kompetencje, zależy będzie od przyszłych wyborów parlamentarnych⁶⁵. Alex Salmond uważa natomiast, że to tylko „puste” słowa, a osoby głoszące na „nie” dały się zwieść premierowi Cameronowi, wierząc w obietnice, które nie doczekają się pokrycia⁶⁶.

Literatura

- Bilski R., *Kociół bałkański*, Warszawa 2000.
- Bogdanor V., *Devolution in the United Kingdom*, Oxford 2001.
- Czapiewski T., *Kształtowanie się systemu politycznego Szkocji*, Szczecin 2011.
- Davies N., *Wyspy*, Kraków 2007.
- Burrows N., *Devolution*, London 2000.
- Herman A., *How the Scots Invented the Modern World: The True Story of How Western Europe's Poorest Nation Created Our World & Everything in It*, New York 2001.
- Kubas S., *Parlament Szkocki: dewolucja – wyzwanie dla Zjednoczonego Królestwa*, Warszawa 2004.
- Sarnecki P., *Wstęp do Ustawy ustrojowej Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej*, Warszawa 2010.
- Simpson D., *UK Government and Politics in Context*, London 1998.
- Szymanek J., Kaczorowska M., Rothert A., *Ewolucja, dewolucja, emergencja w systemach politycznych*, Warszawa 2007.
- Zins H., *Historia Anglii*, Wrocław 2001.

⁶⁴ T. Peterkin, D. Maddox, *Smith Commission: Labour and Tories close to deal*, Scotsman, <http://www.scotsman.com/news/uk/smith-commission-labour-and-tories-close-to-deal-1-3555402> (28.09.2014).

⁶⁵ <http://www.theweek.co.uk/uk-news/scots-independence/55716/the-pros-and-cons-of-scottish-independence> (2.10.2014).

⁶⁶ N. Feeney, *Scotland's First Minister Says Voters Who Backed Union Were Misled*, Time, <http://time.com/3415048/scotland-independence-alex-salmond-tricked/>(21.09.2014).